

Staša Babić

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
sbabic@f.bg.ac.rs*

Zorica Kuzmanović

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
zoricakuzmanovic@gmail.com*

Balkan kao vremenska odrednica – Diskurs balkanizma u srpskoj arheologiji*

Apstrakt: Ideja o univerzalnom linearnom toku vremena predstavlja važan element bazičnog referentnog okvira arheološkog istraživanja prošlosti. Međutim, čak i fundamentalna teorijska polazišta discipline, kao što je konceptualizovanje vremena, mogu biti preinačena i različito tumačena u zavisnosti od društvenog i kulturnog konteksta u kojem se sprovodi istraživanje. Istorija srpske arheologije svedoči da je, suprotno podrazumevajućem linearnom vremenskom toku, pogled na regionalnu prošlost karakterističan po ponavljanju, nepromenljivosti i stalnom vraćanju, što implicira pretpostavku o drugačijem, aistoričnom protoku vremena na Balkanu. Ovaj je narativ posebno uočljiv u radovima koji se bave tumačenjem uloge antičke grčko-rimske civilizacije u balkanskoj prošlosti. Ambivalentnost vodećih narativa u srpskoj arheologiji u odnosu na pretpostavljena izvorišta evropske kulture korespondira sa predstavama o Balkanu koje su upisane u diskurs balkanizma, kako ga je definisala M. Todorova.

Ključne reči: diskurs balkanizma, kontinuitet autohtone kulture, stilski arhaizam/kulturni konzervativizam, Balkan, arheološke koncepcije vremena

---

* Tekst je nastao u okviru rada na projektu „Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu”, koji finansira Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 177008) i zasnovan je na izlaganjima podnetim na naučnom skupu „Srpska arheologija između teorije i činjenica III. Srpska arheologija između centra i periferije”, održanom aprila 2015. godine u organizaciji Centra za teorijsku arheologiju Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Autorke toplo zahvaljuju Moniki Milosavljević i Aleksandru Palavestri, koji nikad ne kasne sa dobrim savetima.

Uspostavljanje kriterijuma i načina da se artefakti sistematizuju po njihovoj pretpostavljenoj hronološkoj bliskosti predstavlja jednu od najvažnijih prekretnica na putu kojim je istraživanje materijalnih ostataka prošlosti preraslo iz antikvarske znatiželje u akademsku disciplinu arheologiju. Ovladavanje vremenskim sledom i uporedno smeštanje određenih tipova predmeta u prostorne okvire, kakvo su ustanovili skandinavski arheolozi Kristijan Tomsen (Christian Thomsen) i Oskar Montelijus (Oscar Montelius) (Палавестра 2011a, 98–104, Rowley-Conwy 2007), omogućilo je da se prošlost uredi u raspoznatljive hronološke segmente, čije su uočene karakteristike i međusobni odnosi mogli postati osnov za formiranje različitih narativa namenjenih modernom posmatraču. Tako je uspostavljen sled kamenog, bronzanog i gvozdene doba, koji je i danas okosnica našeg mišljenja o praistoriji, i gde svaki period ponaosob predstavlja ne samo vremensku odrednicu, već podrazumeva i specifičan kulturni sadržaj – recimo: lovačko-sakupljački način života, ovladavanje metalurgijom ili, pak, ratničku aristokratiju kao ključni društveni činilac.

U arheološko mišljenje je, dakle, od samog početka uključena premisa da vremensko određenje pojave u prošlosti u sebi nužno sadrži i kulturno određenje. Osnov ovakvog zaključivanja svakako čini evolucionistička ideja o razvoju od prostijih prema složenijim formama (Gosden 1994, 2–4, Lucas 2005, 10–14, Палавестра 2011a, 101–102, Rowley-Conwy 2007), pa su pojave smeštene kasnije u vremenskom sledu viđene kao razvijenije. Prividno neminovna logika ovog lanca zaključivanja manje ili više implicitno i dalje dominira u svim istorijskim disciplinama, uprkos ostrim i utemeljenim kritikama kojima je bio izložen socijalni evolucionizam (Fabian 1983, 147, Todorova 2010, 56, 57). Čak i kada je znatan broj istraživača odbacio ideju o unilinearnom razvoju ljudskog društva kroz zakonomerne stupnjeve, koncept unilinearnog vremena još uvek čini osnov na koji se projektuju narativi o prošlosti.

Upornost arheologa i stručnjaka iz srodnih oblasti da svoj predmet uređuju u pravilan niz proističe iz okolnosti pod kojima su moderne istorijske discipline formirale svoj osnovni konceptualni aparat, težeći da se odvoje od tradicionalnih načina proizvodnje i prenošenja narativa o prošlosti. Zajedno sa nizom drugih opštih pretpostavki o ljudskom društvu (Thomas 2004), ideja o univerzalnom linearnom toku vremena kao o temelju na kojem valja graditi istoriju čovečanstva je proizvod dubokih društvenih, kulturnih i naučnih promena kroz koje je prolazila Zapadna Evropa ranog modernog doba. Promene u načinu mišljenja neminovno su međuzavisne sa razvojem u domenu privrede i ekonomije, koji tokom XVIII i XIX veka dobija ubrzanje. Za drugačiji odnos prema protoku vremena koji je ugrađen u same osnove arheologije jednako su značajni uvidi u starost Zemlje Čarlsa Lajela (Charles Lyell), Darwinova (Charles Darwin) teorija postepenih evolutivnih promena živih organizama, kao i razvoj industrije, saobraćaja, telegrafa i železnice. Tako je, inicirana problemima u funkcionisanju

železničkog saobraćaja preko velikih prostranstava, 1884. godine doneta konvencija da meridijan koji prolazi kroz Grinič bude početna tačka u određivanju vremenskih zona širom sveta. Dalje usaglašavanje dovelo je do Međunarodne konferencije o vremenu, održane u Parizu 1912. godine, gde su konačno uređena pravila po kojima danas rade naši časovnici i usklađuju se kalendari (Gosden 1994, 2–4). Stvoren je sistem merenja i izražavanja protoka vremena koji danas razume većina čovečanstva, ali način na koji se ono iskustveno doživljava ostaje podložan nizu individualnih i kulturnih razlika.

Ovo se posebno odnosi na prošlost, iz koje ljudske zajednice crpu osećaj tradicije, kontinuiteta, kulturnog identiteta, na osnovu pravilnosti koje uočavaju i koje mogu biti objašnjene na različite kulturno specifične načine. Tako je u evropskoj percepciji sopstvene prošlosti naglašen narativ o cikličnom ponavljanju, preporodima – renesansama, koje obnavljaju klasične uzore, reinterpetirajući ih, izdižući ih svaki put iznova do novih visina. U zavisnosti od prilike, klasični uzori su različito definisani, ali su gotovo bez izuzetka u krajnjoj instanci ukotvljeni u antičkoj Grčkoj i Rimu (Babić 2010, 2012). Ovaj ciklični model evropske prošlosti neprekidno alternira kontinuitet i diskontinuitet, u nikad konačno razrešenoj dinamici, na način različit od vanevropskih kultura, od Kine i Indije, do starosedelaca Severne i Srednje Amerike (Settis 2006, 16, 17, 49–55, 74–81).

Vreme je, dakle, kulturno specifično i povezano sa različitim percepcijama stabilnosti i promene unutar grupe. U krajnjem slučaju, vreme je neraskidivo povezano sa prostorom, kako onim na kojem se događaji odvijaju, tako i onim iz kojeg se ti događaji posmatraju (Lucas 2005, 32–37). Johanes Fabijan ukazao je na *alohronijski diskurs* evropskih posmatrača – antropologa, koji svoje vanevropske ispitanike opisuju kao „druge ljude u drugom vremenu” (Fabian 1983, 143), udaljavajući svoj predmet istraživanja od sopstvene kulture ne samo u prostoru, već i u vremenu, zamrzavajući ga u maglama zamišljenim nalik na evropsku prošlost (upor. takođe Babić 2010). Po ovom tumačenju, na linearnoj projekciji toka svetske istorije neke kulture/neki narodi prednjače, dok drugi beznadežno zaostaju (upor. Todorova 2010, 20–24). Neki su, međutim, negde između.

Zapadno-istočni divan

Od kako je krajem devedesetih godina Marija Todorova (1997) izdvojila *diskurs balkanizma* kao sistem reprezentacija, asocijacija i predrasuda koji je u osnovi moderne percepcije Balkana i balkanskih naroda na Zapadu, ovaj konceptualni okvir doživeo je široku primenu u polju akademskog istraživanja Balkana i Jugoistočne Evrope (Fleming 2000, Jezernik 2004, Neuburger 2004, Norris 1999, Milutinović 2011). Uzimajući za početnu tačku svoje analize *orijentalizam* kao diskurs suprotnosti između Istoka i Zapada, kako ga je definisao Edvard (Edward) Said (1978), Todorova naglašava dvosmisleni i ambivalentnu prirodu

Balkana koji je doživljen kao prelazna zona, most između ovih percipiranih suprotnosti (Todorova 1997; 2006). Ova nametnuta dvosmislenost smešta Balkan i njegove stanovnike u međuprostor koji nije ni Istok ni Zapad, već stanje permanentnog prelaska iz jednog u drugo, koje se nikada ne okončava. Iako metafora Balkana kao mosta između Istoka i Zapada ima snažnu prostornu dimenziju, ona podrazumeva i uverenje o postojanju nekog posebnog i specifičnog balkanskog vremena, različitog od onog koje obeležava tok evropske istorije. Dok balkansko vreme jednako stoji na vododelnici, evropskim prostorom teče vreme koje, gledano iz istorijske perspektive, označava razvoj i progres, što su druge reči za modernost. Posebno krajem XIX i u prvoj polovini XX veka, Evropa je identifikovana ne kao geografski entitet, već pre svega kao „sinonim za napredak, red, blagostanje, radikalne ideje, to jest, slika, ideal, Evropa kao vremenska kategorija (ako se vreme shvata kao razvoj)” (Todorova 2006, 113). Pripadnost Evropi i Zapadu se tako može razumeti i kao samosvest o pripadnosti modernosti. Ključnu potporu ovakvom viđenju dale su evolucionističke ideje, a posebno progresionizam – doktrina koja izrazito naglašava da se čovečanstvo neprekidno kreće ka boljitku (Todorova 2006, 256–257). U odnosu na ovo modernističko vreme koje se razume kao razvoj, Balkan ima svoje vreme koje zaostaje za modernošću. To pre svega znači da Balkan ne pripada progresivnom i naprednom vremenu Zapada, ali nije ni Istok, koji se percipira kao statičan i aistoričan (Jezernik 2004, 34). Kao i u slučaju prostorne metafore, Balkan je negde između, deo Zapada, mada njegov nedovršen, nedozreo deo, koji je ostao napola civilizovan, gde žive narodi koji idu u dobrom pravcu, ali nikako da stignu tamo kuda su krenuli, ostaju „u razvoju”, kako se nekad govorilo, odnosno „u tranziciji”, kako se to zove danas, te se nerazvijenost i nedovršenost, odnosno zaostajanje, pretvara u njihov ontološki status, u njihovo biće (Todorova 2002; 2006; 2010).

Pretpostavljena razlika u istorijskom tempu kojim se kreću Zapad i Balkan nije vidljiva samo na nivou sadašnjeg, modernog doba, već utiče i na narative o prošlosti koji naglašavaju ponavljanje, nepromenljivost i stalno vraćanje (Hammod 2004, Jezernik 2004, Norris 1999). Balkan je percipiran kao region suštinski nezainteresovan za istorijsku promenu, napredak i razvoj. Dok se, dakle, Evropa poistovećuje sa istorijskim vremenom koje svedoči o razvoju i progresu, dotle se balkanska prošlost tumači kao večna, nepromenljiva, gotovo anti-istorična (Norris 1999, 12). Balkan je region zaglavljen u vremenu u kojem se istorija ne kreće, negirajući progres i razvoj.

Balkansko vreme i balkanska arheologija

Po tvrđenju Marije Todorove, za razliku od Saidovog orijentalizma, koji je pretežno uspostavljen na polju akademskog istraživanja Istoka, diskurs balkanizma je nastao kao rezultat novinarskih, putopisnih i drugih literarnih formi,

te nije bitno uticao na akademsku zajednicu i oblast naučnog istraživanja (Todorova 2002, 61; 2006, 75)¹. Moguće je, međutim, tvrditi da su neki od vodećih narativa i koncepata u srpskoj arheologiji, ako ne direktno uslovljeni, onda svakako kontaminirani percepcijom koja nastaje kao rezultat delovanja diskursa balkanizma. Smatramo da je ovo važno, ne samo da bi se potvrdilo ili osporilo tvrđenje Todorove, već zato što, ukoliko se ustanovi da arheologija učestvuje u održavanju i reprodukciji ovog diskursa, to pokreće pitanje profesionalne odgovornosti struke u pogledu nastajanja i legitimisanja određenih društvenih vrednosti kao objektivnih istina (Wylie 2002, 156–157).

U praksama srpske arheologije često se ističe ideja o specifičnosti balkanskog područja s obzirom na drugačije iskustvo prošlosti i tempo istorijske promene, što rezultira u specifičnoj vremenskoj/istorijskoj perspektivi. Narativ o drugačijem iskustvu vremena na Balkanu, kao suštinskoj odrednici samog regiona i njegovih stanovnika, ugrađen je u same temelje discipline. Ideja o *kontinuitetu autohtone kulture*, koja je postala interpretativna okosnica srpske arheologije počev od Miloja Vasića, pretpostavlja da se na ovom području tradicija i kulturno nasleđe iz najdublje prošlosti periodično ispoljavaju, a ponekad i suštinski određuju kulturne manifestacije iz kasnijih perioda. Kako je sam Vasić isticao, iako se na jednom području tokom vremena narodi menjaju, kultura *autohtona* – pretpostavljene starosedelačke populacije, ostaje prisutna i prenosi se na kulturni i duhovni svet kasnijih doseljenika (Babić 1954). Ovaj je narativ naročito uočljiv u radovima samog Vasića i kasnijih autora koji se bave pitanjem kulturnih odnosa između paleobalkanskih zajednica i antičkog grčko-rimskog sveta. Budući da je balkanizam diskurs drugosti, može se očekivati da njegovo prisustvo najpotpunije dolazi do izražaja u radovima koji se bave pitanjem interakcija između različitih grupa.

S druge strane, na ovom se mestu posebno zaoštava pitanje specifičnog balkanskog odnosa prema prošlosti, za razliku od preovlađujućeg narativa u Zapadnoj Evropi. Dok je u sredinama poput Nemačke i Velike Britanije oslanjanje na tradicije klasične starine put preporoda najviših civilizacijskih vrednosti koje vode do progressa (Babić 2008, Morris 1994, Settis 2006), u balkanskoj arheolo-

---

¹ U svom kasnijem osvrtu na odnos diskursa orijentalizma i balkanizma, Todorova je napisala: „U *Imaginarnom Balkanu* sam namerno izbegavala da optužim nauku. Nisam želela da ponavljam Saidov stav da je orijentalizam (ili, kako bih ja rekla, balkanizam) sveobuhvatan i neizbežan diskurs. I dalje verujem da se proizvođenje naučnog znanja odvija u pravcu koji se samo povremeno ukršta s proizvođenjem popularne mitologije (uključujući i novinarstvo). Takođe sam istakla da to ne znači da veliki broj onih koji se bave balkanskim (ili orijentalnim ili nekim drugim) studijama ne deli, privatno, ogroman broj predrasuda, nego samo znači da pravila naučnog diskursa ograničavaju njihovu otvorenu artikulaciju i mislim da su ta pravila važna, a važno je i šta ona artikulišu i kako to čine” (Todorova 2010, 69).

giji se kontinuitet autohtone kulture sa grčkim izvorištem arheološki manifestuje preko artefakata koje odlikuje *stilski arhaizam* ili *kulturni konzervativizam*. Ove osobine materijalne kulture ustanovljavaju se ili poređenjem sa artefaktima koji potiču iz antičkog grčko-rimskog sveta, ili tako što se u odnosu na lokalni razvoj utvrđuje povremeno vraćanje na stilske uzore iz ranijih epoha.

Prvi sloj

Koncept kontinuiteta autohtone balkanske kulture u srpskoj arheologiji prvi put je eksplicitno formulisan u radovima Miloja Vasića, u sklopu njegovog dokazivanja da je naselje u Vinči na Dunavu osnovano doseljavanjem jonskih kolonista u VII veku stare ere (Bacić 1908a; 1908b; 1912; 1932; 1936a; 1936b; 1936c). Hronološka i interpretativna stranputica kojom je krenuo najstariji srpski arheolog, i koja će nakon njega postati interpretativna matrica za tumačenje mnogih pojava u srpskoj arheologiji, imala je dalekosežne posledice po dalji razvoj discipline (Палавестра 2011b, Palavestra 2012; 2013).

Za razumevanje Vasićeve uloge u srpskoj arheologiji, ponajmanje je važno to što je Vinča pogrešno datovana, naročito ako se ima na umu stepen istraženosti i nedostatak šireg referentnog okvira evropske praistorije u ono vreme. Daleko je zanimljivije sagledati na koji način je Vasić objašnjavao očigledne i drastične razlike između vinčanskih i arhajskih grčkih ostataka, koje je on, međutim smatrao analognim i istovremenim. Suočen sa činjenicom da na vinčanskom lokalitetu nije pronađen nijedan fragment grčke arhajske keramike, nijedan primerak novca, niti monumentalna arhajska arhitektura (Bacić 1936a, 176), Vasić je, kako bi uprkos tome ustanovio kulturnu i hronološku vezu između Vinče i arhajske grčke kulture, koristio koncept *survivance* – nasleđa iz mikenskog doba, koje je kao gradivni element arhajske grčke kulture znatno kasnije preneto na Dunav u vreme velike grčke kolonizacije, gde dominantno obeležava kulturne pojave u jonskoj Vinči (Bacić 1912, 195–201). Očigledne razlike između arhajskih grčkih artefakata i onih pronađenih na Dunavu posledica su ovog odloženog efekta. Drugom prilikom, objašnjavajući razliku između takozvane panonske keramike, koju je Vasić hronološki odredio u helenizam, i istovremenih grčkih (helenističkih) nalaza, opet je kao ključni argument isticao fenomen preživljavanja starijih kulturnih tradicija, ovaj put arhajskih: u materijalu „jonske kolonije Vinče”, koji bi prema Vasićevoj hronologiji pripadao vremenu helenizma, održali su se elementi starije arhajske kulture i upravo njihovo prisustvo (*survivance*) može da objasni specifičnost vinčanskih ostataka u odnosu na ostatak helenističkog sveta (Bacić 1936a, 138). I u jednom i u drugom slučaju *survivance* se, prema Vasiću, arheološki može pratiti na osnovu arhaičnosti i konzervativnosti u izboru ornamentalnih motiva i drugih stilskih osobenosti.

Sumirajući najzad svoje dugogodišnje istraživanje kontinuiteta elemenata grčke kulture na centralnobalkanskom području, od pretpostavljenog početka u arhajskom periodu do danas, Vasić je naglasio da taj kontinuitet, koji on dovodi u vezu sa kulturom *autohtona*, nije vezan isključivo za jedan narod, nego mnogo više za geografsko područje i prirodu tla (Bacih 1954). Kultura kao trajno utisnuta u tlo nekog područja se, po Vasićevoj koncepciji, naprosto prenosi kroz vreme, tako što mlađe, novonastale populacije na istom području uvek usvajaju elemente dominantne autohtone kulture i prenose je dalje kroz vreme. Vreme u kojem je Vasić formulisao svoje ideje – godine koje su prethodile Prvom svetском ratu, upravo je period koji Todorova navodi kao presudan za uspostavljanje diskursa balkanizma. Na prvi pogled može se očekivati da je Vasićeva interpretacija Vinče imala za cilj da Srbiju izuzme iz ozloglašenog, divljeg i nekulturnog balkanskog područja, tako što će dokazati njenu kulturnu povezanost sa antičkom Grčkom – kolevkom Evropske civilizacije. Međutim, ističući specifičan karakter ovdašnje kulture u odnosu na onu koja se razvijala na matičnom grčkom području, njen arhaizam i konzervativizam, uz dominaciju ranijih kulturnih tradicija, Vasić je zapravo potvrdio i na velika vrata uveo diskurs balkanizma u srpsku arheologiju, dajući mu prostornu i vremensku dimenziju.

Kontinuitet interpretacije – interpretacija kontinuiteta

Iako su potonje generacije odbacile Vasićevu hronologiju i interpretaciju Vinče kao pogrešne, njegov koncept kontinuiteta autohtone kulture, vezane za specifično geografsko područje, veoma dugo je prećutno i bez preispitivanja ostao prisutan u našoj literaturi. Pretpostavka o konzervativnosti balkanske kulture, koja kroz balkansko vreme u svom repertoaru održava starije kulturne tradicije, tako je postala svojevrsni *survance* srpske arheologije. Kada je reč o odnosima paleobalkanskih zajednica sa antičkim grčkim svetom, ovo stanovište najpotpunije dolazi do izražaja u publikaciji koja je pratila tematsku izložbu *Iliri i Grci: njihovi kulturni odnosi u prošlosti naše zemlje na osnovu arheološkog materijala*, koju je 1959. godine organizovao Narodni muzej u Beogradu (Mano-Zisi, Popović 1959, 2).

Evo kako autori tumače ovaj kulturni odnos:

„I pored usvajanja dragocenih uticaja Grka, oni (Iliri) **održavaju uporno i konzervativno svoj specifičan karakter** koji se razlikuje od kultura nastalih pod sličnim uplivima Grka, kao što su na primer etrurska, dačka, skitska i keltska” (Mano Zisi, Popović 1959, 10, naglasile Z. K. i S. B.)

„Štaviše, Iliri na svoj način prihvataju i prerađuju te grčke elemente, tj. imitiraju i po inspiraciji grade svoja dela. Naročito je bio presudan za Ilire arhajski

grčki stil u opremi, nakitu, posuđu i figuralnom oblikovanju. On je bio tako **duboko uvrežen u dušu Ilira**, da u promjenjenim društvenim prilikama, čak i u konstelaciji pod Keltima i Rimljanima, izbija iz dela njihovih ruku. Kao što su **održali kontinuitet starih bronzanodobskih i halštatskih kulturnih elemenata**, Iliri su **u svom poznatom, krajnjem konzervativizmu** zadržali jednom prihvaćene grčke stilske elemente” (Mano Zisi, Popović 1959, 4, naglasile Z. K. i S. B.)

„Ono što je od neobične važnosti, a ovdje se može ustanoviti, to je izraziti autohtoni karakter sa zadržanim starijim tradicijama, koje žive i u mlađim fazama, a sa jasno izraženim konzervativizmom” (Mano Zisi, Popović 1959, 21).

Drugim rečima, ako se antička grčka kultura uzme za referentnu tačku kulturnog razvoja, ilirska kultura uvek zaostaje u odnosu na nju, ostajući privržena kulturnim tradicijama iz prethodnih perioda. Tako autori izložbe ističu kako su Iliri veoma dugo ostali odani konzervativnom geometrijskom stilu, dok su Grci u isto vreme uveliko napuštali tu tradiciju i „napredovali ka življem arhajskom stilu u umetnosti” (Mano Zisi, Popović 1959, 11).

Ista situacija je uočena i u vreme helenizma kada je, po rečima autora izložbe, cela sredozemna oblast bila kulturno povezana. U skladu s tim, Mano-Zisi i Popović zapažaju više slučajeva simbioze na Primorju i u Makedoniji, ali što se više ide ka unutrašnjosti Balkana moguće je uočiti jednu pomalo „konzervativnu” osobinu materijalne kulture, u kojoj dominiraju elementi grčkih uticaja iz arhajskog perioda, jer „duh zaostale arhajske lekcije uvrežio se bolje” (Mano-Zisi, Popović 1959, 60–62). Autori otud zaključuju da helenističku epohu na ovom području karakteriše izvesna arhaičnost, odnosno kontinuitet elemenata koji imaju poreklo još u arhajskom dobu, što je odraz tradicionalnosti koja se neguje na ovdašnjem podneblju, baš kako je naglašavao i Vasić. Međutim, konzervativnost/tradicionalnost se ne opaža u negativnom smislu, niti kao neprijemčivost za kulturne uticaje superiorne kulture, kakva je antička Grčka. Naprotiv, helenizacija severnih delova Balkana se ističe kao ključna, „sudbomosna” po kulturni razvoj stanovnika do danas (Mano-Zisi, Popović 1959, 12), s tim da je čak i univerzalni proces primanja grčkih uticaja na ovom području specifičan, upravo s obzirom na izrazitu tradicionalnost kulture i društva sa kojima stupa u kontakt.

Baš kao i Vasić, autori izložbe ističu da je konzervativizam na Balkanu, koji se ogleda u dugom trajanju, odnosno kontinuitetu nekih kulturnih elemenata na ovom području, vezan za prirodu samog tla i da je upravo to ono što ilirsku zajednicu čini specifičnom u odnosu na susedne kulture, kao što su dačka, skitska, keltska (Mano-Zisi 1959, 10):

„To su zanimljiva svedočanstva o **posebnom karakteru antike, vezane za specifično tle naše zemlje**, u periodu, kada su nosioci njegove kulture duhovno

bili vezani za Mediteran posredstvom arhajskog grčkog genija” (Mano-Zisi 1954, 6).

Sličnost sa Vasićevim tumačenjem naročito je upadljiva u tvrdnji da je ilirsko-grčki kulturni uticaj bitan za razumevanje postanka i postojanja mnogih naših kulturnih pojava i običaja, kao što su rusalje (Mano-Zisi, Popović 1959, 6, upor. Palavestra 2012; 2013).

Spasitelji Imperije

Uprkos ovom stalnom, naizgled neminovnom i sudbonosnom zaostajanju za vremenskim i kulturnim tokovima civilizovanog sveta, balkansko područje je za trenutak postalo centralna pozornica tog sveta. Reč je o vremenu druge polovine III i IV veka, kada je balkansko područje dostiglo najviši stepen političke i kulturne integracije unutar rimskog carstva, i kada je presto zauzimalo nekoliko careva poreklom iz ovih krajeva (Kuzmanović, Mihajlović 2015). Iako bi se ovo tumačenje moglo okarakterisati kao kontrateža dominantnom diskursu balkanizma, ovdašnji autori u njemu, zapravo, nalaze potvrdu uvrežene pretpostavke o konzervativizmu kao ključnoj kulturnoj specifičnosti ovog područja. O tome obilatno svedoče reči Aleksandra Jovanovića u knjizi *Tlo Srbije – zavičaj rimskih careva* (2006):

„U takvim okolnostima, kada je kriza imperije ušla u tamni, nepovratni apogej, na rimski presto, kao nekim srećnim providenjem i nebeskim bacanjem kocki, u koje se uvek verovalo, stupa niz careva poreklom iz balkanskih provincija. Svojim skromnim poreklom merenim zemljom koju su obrađivali, stokom koju su čuvali i tradicionalnom odgovornošću prema ognjištu i kulturnom lararijumu, ličili su na rimske seljake još iz republikanskog iskona.

Zahvaljujući ovim osobinama „prepoznat je u njima ideal, ona životna snaga i čvrstina koje je Rimsko carstvo netragom gubilo” (Јовановић 2006, 23).

Jovanović nadahnuto opisuje kako je u nestabilnim političkim i kulturnim okolnostima Rimsko carstvo moglo spasti samo vraćanje na uzore i vrednosti republikanskog doba, te da su ovi kvaliteti, kao izraz svojevrsnog kulturnog konzervativizma, prepoznati upravo među balkanskom populacijom. Tako je sklonost ka konzervativnim vrednostima kao nešto što karakteriše balkanskog čoveka, postala kvalitet koji je omogućio vrtoglavi uspon nizu careva poreklom iz balkanskih provincija. Sagledavajući podatke o njihovom pretpostavljenom mestu rođenja na teritoriji koja okvirmo zahvata prostor savremene Srbije, Jovanović se svojim tumačenjem nadovezuje na Vasićevu tradiciju izvođenja direktne veze između kulturnog konzervativizma i kontinuiteta autohtone kulture, sagledanog kao izraz „nadređenog genius loci-a, baštenika svekolikog sećanja” (Јовановић 2006, 23).

Balkanski istočnici

Traganje za kontinuitetom autohtone kulture u srpskoj arheologiji podržano je i istraživanjima u oblasti istorijske lingvistike, formulisanjem fenomena za koji se odomaćio izraz *balkanski istočnici*.² To su jezički, mitski i religijski prapočeci balkanske kulture čije manifestacije kontinuirano traju u vremenu i suštinski obeležavaju balkansku kulturu, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti. Najznačajniji predstavnik ove škole, Milan Budimir, tragao je za „ostacima kulturnih rečnika, (...) zbirke reči koje uporno putuju iz epohe u epohu i od jednog naroda drugome” (Будимир 1969, 7). Prvi zadatak istorijskih nauka stoga je da rekonstruišu kontinuirani tok od balkanskih istočnika, prepoznajući njihove manifestacije kroz vreme (upor. Mihajlović 2013). Međutim, početna pozicija sa koje kreće ovaj tok ostaje nesumnjiva: „(...) treba imati na umu da je balkanski izvornik evropskog stila, u stvari, duhovni predstavnik atinske demokratije i njenih književnih stvaralaca Aristofana i Tukidida” (Будимир 1969, 37). Tako slobodno prelivajući sadržaj pojmova Balkan i Balkanci, kako bi njima obuhvatio i najviši uzor – antičku Grčku, Budimir je govorio o „svetlosti koja sa balkanskih istočnika dolazi ne samo evropskim nego i drugim narodima: ovima nešto neposredno, a mnogo više posredno – preko Evropljana”, u čemu je presudna bila uloga „Aristotelovog učenika Aleksandra Velikog i ostalih kozmokratora balkanskog porekla: Julije Kajsar, Oktavijan Avgust, Dioklecijan, Konstantin Veliki i Justinijan. Teško je i pomisliti da je slučajna pojava tolikih kozmokratora sa balkanskih planina” (Будимир 1969, 17). Doduše, lista „kozmo-kratora” nešto je kraća, ali svakako neobičnija i po imenima impresivnija nego ona koju navodi Aleksandar Jovanović. Kako bilo, *genius loci* balkanskih planina podario je svetu (posredstvom Evropljana) najveće likove klasične starine, uključujući Julija Cezara i Oktavijana Avgusta, slažući ih u kontinuiranom nizu od iskona, ili bar od Homera. Budimirova istraživanja homerske epike (Будимир 1969, 39–93) dovela su ga do zaključka da su spevovi tek jedna od manifestacija balkanskog duha koji je postojao u vekovima pre i posle velikog pesnika. Rečima Dragoslava Srejskića:

„Prema Budimiru, taj duh se reinkarnira i živi među bogumilima i patarenima, u našoj narodnoj poeziji, u Vukovoj buni, u optimističkom mesijanizmu Pe-

² „Pitaju me zašto kažem ‘balkanski istočnici’, a ne ‘balkanski izvori’, i misle da je izraz ‘istočnici’ zastareo i prilično nepoznat, te da bi stoga bilo bolje da kažem ‘izvori’. Ali, ima razlike između ta dva termina... U ovoj knjizi neće biti govora o istorijskim izvorima, manje-više poznatim svakom stručnjaku, jer njihovo kazivanje imade određenu i vremenski ograničenu vrednost. Istočnici su, međutim, izvori višeg reda, čija je dokazna moć tako reći nepresušna i čije svedočenje još uvek slušamo, pa i proveravamo. Takvih istočnika ima na Balkanu poviše” (Будимир 1969, 7, 8).

tra Kočića da bi, najzad, postao i balkanski prilog velikoj oktobarskoj revoluciji” (Срејовић 2001, 78).

Karakterišući Budimirov istraživački put kao „potragu za izgubljenim vremenom”, Dragoslav Sreјović (Срејовић 2001), koji se u svojim radovima rado i često pozivao na istaknutog srpskog lingvistu, ovim rečima je sumirao smisao njegovog istraživanja:

„Odmah treba istaći da vreme koje je Milan Budimir otkrio u analiziranim literarnim delima, u događajima iz bliže i dalje prošlosti ili u rečima iz svakodnevnog života nije ravnodušno i vezano za jednu pojavu, već da je to onaj oblik vremena s kojim možda računa još samo biologija, ona nevidljiva, beskraјno duga, a ipak stvaralačka i živa prošlost stalno prisutna oko nas i u nama. Tu prošlost koja ne umire, od koje se nikad nismo razdvojili i za koju nismo znali da je nosimo u sebi, Milan Budimir je tražio i otkrivao u arheološkim nalazima i pisanim izvorima, u mitu i religiji, u krupnim događajima političke i kulturne istorije – da bi pokazao šta stari i novi Balkan znači za nas Balkance i za ostali svet” (Срејовић 2001, 75).

Ovde, kao i na mnogim drugim mestima, jasno je izražena ideja da je kulturna specifičnost balkanskog područja određena specifičnim odnosom prema prošlosti, koja zapravo i nije prošlost, jer se nikada ne okončava, već se uvek iznova aktualizuje i istrajava.

Po mnogo čemu jedinstvena pojava u srpskoj arheologiji, Dragoslav Sreјović takođe se izdvaja i po tome što je među retkima koji, pozivajući se na kontinuitet autohtone kulture, nalaze za shodno da obrazlože šta pod tim podrazumevaju. Većina drugih autora jednostavno konstatuje stilski arhaizam ili kulturni konzervativizam kao odliku arheološkog materijala na balkanskom području, dok se kontinuitet autohtone kulture implicitno podrazumeva. Na primer, analizirajući ostatke sa antičkih nekropola u dolini Ibra datovanih u IV vek, Vera Bogosavljević-Petrović konstatuje grupu grobova čiji prateći inventar svrstava u „stil autohtone tradicije” (Богосављевић-Петровић 2002, 201). U inventaru ovih celina, kako ističe autorka, „oseća se lokalni uticaj stanovništva koje je upamtilo starije uzore u srebrnom i zlatnom nakitu prehelenističkog perioda” (Богосављевић-Петровић 2002, 200). Konstatacije poput ove, bez ikakvog daljeg objašnjenja šta je to što omogućava povezivanje i oživljavanje tradicije i kulture autohtona, veoma su česte u radovima srpskih arheologa. Teško je tvrditi da su svi autori koji ukazuju na stilski arhaizam i kulturni konzervativizam podjednako svesni narativa koji je impliciran zaključcima do kojih dolazi njihovo arheološko istraživanje. Pre bi se moglo reći da je snaga autoriteta vodećih srpskih arheologa poput Miloja Vasića, Dragoslava Sreјovića, Aleksandra Jovanovića, kao i lingviste Milana Budimira, uticala na nekritičko preuzimanje uvreženih interpretacija i koncepata, koji su postali opšta mesta i u radovima mnogih drugih arheologa.

Balkanski repozitorijum

Rezultat ovog implicitnog konsenzusa je topos kontinuiteta autohtone kulture koja na ovom području deluje od duboke praistorije do danas, čime je arheologija potvrdila ideju o postojanju nekog specifičnog balkanskog vremena. Ključne za razumevanje tog vremena su pojave koje se u srpskoj arheologiji obično označavaju kao stilski arhaizam/kulturni konzervativizam, koji u krajnjoj instanci osigurava pretpostavljeni kontinuitet. S druge strane, upravo je ta konzervativna, arhaična autohtona kultura onaj činilac koji zadržava vreme na Balkanu i sprečava ga da uhvati korak s ostatkom (evropskog) sveta. Drugim rečima, snaga kontinuiteta autohtone kulture je onaj element koji Balkan održava u stanju vremenskog limba u odnosu na ostatak zapadnog sveta.

U ovom složenom balkanskom „satnom mehanizmu” važan je onaj zupčanik koji ga povezuje sa klasičnim kulturama Grčke i Rima. Okolnost da se u naizgled neutralnom geografskom smislu tle antičke Helade nalazi na Balkanskom poluostrvu bila je dovoljna, na primer, Milanu Budimiru da i nešto severnije krajeve uključi u večito vrelo balkanskih istočnika, odakle su se napajali evropski narodi i, njihovim posredstvom, vanevropske kulture (Будимир 1969, 17). Balkanske planine, obogaćene jedinstvenim „nadređenim svekolikim sećanjem” (Јовановић 2006, 23), dale su svetu velike vojskovođe i državnike, koji su upravo zahvaljujući svom skromnom poreklu očuvali drevne vrednosti istočnika. Ovako gledano, arhaizam/konzervativizam balkanske kulture, koja uvek kasni za jedan korak u odnosu na buran razvoj južnijih, mediteranskih predela, funkcioniše kao prednost, jer duboke i istinite vrednosti ne bivaju korumpirane kasnijom dekadencijom. „Duh zaostale arhajske lekcije uvrežio se bolje” (Manno-Zisi, Popović 1959, 60–62), pa tako, na primer, jonska kolonija na Dunavu postaje repozitorijum suštinskog sadržaja te lekcije.

Opsesija antičkom Grčkom i snažna potreba da se sopstveni kulturni koreni što tešnje poistovete sa njom svakako nije specifična samo za balkanski prostor i istraživače koji tumače njegovu prošlost. Naprotiv, od kraja XVIII veka čitav niz narativa ključnih u formiranju različitih, pre svega evropskih identiteta počiva na težnji da se sopstvene vrednosti poistovete i generički povežu sa delima Homera, Aristotela, Fidije, Perikla (Бабић 2008, Babić 2012). Ideje o imperijalnom iskustvu Rimskog carstva služile su kao model i opravdanje za moderni zapadnoevropski kolonijalizam i imperijalizam (Hingley 1999; 2005). Konceptualni aparat samih disciplina čiji je zadatak istraživanje klasične prošlosti u znatnoj meri je od samog početka prilagođen upravo ovim ciljevima. Snaga narativa o klasičnim korenima evropske civilizacije tolika je da odoleva i promenama u tom konceptualnom okviru, pa i savremeni vodeći autoriteti evropske arheologije, poput Kristijana Kristijansena (Kristian Kristiansen), jednog od najznačajnijih predstavnika procesnog pristupa, posreću pod ovim bremenom

(Kienlin 2015). U opsežnoj sintezi bronzanog doba čitave Evrope (Kristiansen, Larsson 2005) arheološki dokumentovane pojave duboko na severu kontinenta – arhitektura, načini sahranjivanja, oblici naoružanja, objašnjeni su analogijama sa mikenskim svetom i opisima sačuvanim u homerskim epovima. Kao što su ukazali kasniji komentatori (Kienlin 2015), i ovde je na delu „zakrivljavanje” vremena i prostora, kako bi se oblasti sve do Skandinavije uključile u jedinstveni svetski sistem bronzanog doba, sa centrom u Egeji i sa kontinentalnom periferijom, koja se spremno uključuje u razmenu dobara, ideja i društvenih praksi, upravo onih koje je opisao Homer. Na prvi pogled, ovo procesno tumačenje nastalo početkom XXI veka iz pera skandinavskih arheologa, ne razlikuje se mnogo od onih koje su ponudili Vasić i Budimir. Ipak, Kristijansen i Larson drugačije manipulišu vremenom i arheološkim materijalom, kako bi u krajnjoj liniji postigli *ubrzanje* i bronzano doba Evrope opisali kao celovit sistem u kojem svi njegovi delovi *sinhrono* funkcionišu u međuzavisnosti. Zaostajanje na severu nije shvaćeno kao prednost, koja će se ispoljiti u nekom sledećem trenutku krize, već kao neminovna posledica jedinstvenog razvoja čitavog sistema, koju treba prevazići svim sredstvima. Svakako se i u ovom tumačenju jasno naziru uticaji savremenog iskustva istraživača, ali, kao što je s pravom primetila Marija Todorova, „pravila naučnog diskursa ograničavaju njihovu otvorenu artikulaciju i mislim da su ta pravila važna, a važno je i šta ona artikuliraju i kako to čine” (Todorova 2010, 69). U slučaju skandinavskih arheologa, naučni diskurs artikulirao je potrebu za ubrzanjem i suštinskim uključivanjem periferije u događanja u centru, dok su balkanski istraživači skloni da u zaostajanju i konzervativnom očuvanju starijih kulturnih oblika prepoznaju vrlinu koja u krajnjoj instanci donosi univerzalni boljitak.

U ovoj ambivalentnosti vodećih srpskih arheologa – nastojanju da se balkansko tle poveže sa izvorima najviše kulturne vrednosti Zapadne Evrope, ali da se u isto vreme istakne njegova posebnost i organski shvaćena ukotvljenost u sopstvene ritmove, možemo lako prepoznati dvosmislenost diskursa balkanizma. Ostaje, naravno, pitanje jesu li se oni svojim tumačenjima tek uključili u već postojeći narativ, ili su mu suštinski doprineli. S obzirom na isključivo pravo da govore o dubokoj prošlosti, o kojoj nam nisu očuvani pisani izvori, arheolozi raspolažu mogućnošću da pojave projektuju znatno dalje u vremenu nego druge istorijske discipline. Time se otvara i mogućnost da govore o počecima – zadatim i sudbinskim predodređenostima, gde se vreme ne meri vekovima ili milenijumima, nego postaje vreme određeno prostorom. Otud se može tvrditi da je uloga arheologije u konstituisanju i održavanju diskursa balkanizma ne samo moguća, već jedna od ključnih. Upravo zato što objašnjava kulturnu specifičnost kao determinisanu nekom najranijom, prvom, ali hronološki i empirijski nedefinisanom, takozvanom autohtonom pojavom, arheologija ovom narativu dodaje jednu vrstu meta-dimenzije i time učvršćuje legitimitet diskursa balkanizma. Stoga je korisno još jednom se vratiti zaključcima Marije Todorove:

„Razmišljanje o istorijskom nasleđu – okarakterisano istovremenim efektima, koji se preklapaju i postepeno slabe – dozvoljava nam da naglasimo kompleksnost i promenljivost istorijskih procesa. U slučaju Balkana i Istočne Evrope, ono nam omogućuje da izbavimo region od dijahronijske i prostorne getoizacije koja ga onemogućava, i da ga uključimo u višeznačne kognitivne okvire u prostoru i vremenu” (Todorova 2015, 101).

Ovakav je zadatak svakako više primeren trenutku u kojem mi danas istražujemo balkansku prošlost, nego potraga za izgubljenim autohtonim, balkanskim vremenom.

Literatura

- Babić, Staša. 2010. Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost. *Etnoantropološki problemi* 5/2: 259–268.
- Babić, Staša. 2012. Klasični uzori i kako ih steći. Prilog razmišljanju o ulozi klasične starine u obrazovanju. *Antropologija* 12/3: 41–52.
- Fabian, Johannes. 1983. *Time and the Other. How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.
- Fleming, Katherine. 2000. Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography. *American Historical Review* 105/4: 1218–1233.
- Gosden, Christopher. 1994. *Social Being and Time*. Oxford: Blackwell.
- Hammon, Andrew. 2004. The Uses of Balkanism. Representation and Power in British Travel Writing, 1850–1914. *Slavonic and East European Review* 82/3: 601–624.
- Jezernik, Božidar. 2004. *Wild Europe. The Balkans Through the Gaze of Western Travelers*. London: Saqi Books.
- Kienlin, Tobias. 2015. “All Heroes in Their Armour Bright and Shining? Comments on the Bronze Age ‘Other’”. In *Fremdheit – Perspektiven auf das Andere, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 264 / Kölner Beiträge zu Archäologie und Kulturwissenschaften*, hrgs. Tobias Kienlin, 153–193. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Kuzmanović, Zorica and Vladimir D. Mihajlović. 2015. Roman Emperors and Identity Constructions in Modern Serbia. *Identity: Global Studies in Culture and Power* 22/4: 416–432.
- Lucas, Gavin. 2005. *The Archaeology of Time*. London: Routledge.
- Mano-Zisi, Đorđe i Ljubiša Popović. 1959. *Grci i Iliri: njihovi kulturni odnosi u prošlosti naše zemlje na osnovu arheološkog materijala*. Beograd: Narodni muzej.
- Mihajlović, Vladimir D. 2013. *Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstruisanje akademskog narativa o balkanskom nasleđu*. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 779–803.
- Milutinović, Zoran. 2011. *Getting over Europe. The construction of Europe in Serbian culture*. Amsterdam: Rodopi.
- Morris, Ian. 1994. “Archaeologies of Greece”. In *Classical Greece. Ancient histories and modern archaeologies*, ed. by Ian Morris, 8–47. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neuburger, Mary. 2004. *The Orient Within. Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*. Ithaca: Cornell University Press.

- Norris, David. 1999. *In the Wake of the Balkan Myth. Questions of Identity and Modernity*. London: Macmillan.
- Palavestra, Aleksandar. 2012. Vasić pre Vinče (1900–1908). *Etnoantropološki problemi* 7/3: 649–679.
- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8/3: 681–715.
- Rowley-Conwy, Peter. 2007. *From Genesis to Prehistory. The Archaeological Three Age System and its Contested Reception in Denmark, Britain, and Ireland*. Oxford: Oxford University Press.
- Said, Edward 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Settis, Salvatore. 2006. *The Future of the 'Classical'*. Cambridge: Polity Press.
- Thomas, Julian. 2004. *Archaeology and Modernity*. London: Routledge.
- Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.
- Todorova, Maria. 2002. "The Balkans as Category of Analysis. Borders, Space, Time." In *Annäherungen an eine europäische Geschichtsschreibung*, ed. by Gerald Stourzh, 57–83. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Todorova, Marija. 2010. *Dizanje prošlosti u vazduh*. Beograd: XX vek.
- Todorova, Maria. 2015. "Re-imagining the Balkans." In *Welcome to the Desert of Post-Socialism. Radical Politics after Yugoslavia*, ed. by Srećko Horvat and Igor Štiks, 85–101. London: Verso.
- Wylie, Alison. 2002. *Thinking from Things, Essays in the Philosophy of Archaeology*. Berkeley: University of California Press.

***

- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и Други. Античка перцепција и перцепција антике*. Београд: Clio.
- Богосаљевић-Петровић, Вера. 2002. „Структура античког становништва у долини Ибра”. У *Рад Драгослава Срејовића на истраживању античке археологије*, ур. Никола Тасић, 191–211. Крагујевац: САНУ – Универзитет у Крагујевцу.
- Будимир, Милан. 1969. *Са балканских источника*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Васић, Милоје М. 1908а. Преисторијски обредни предмети. Прилози ка познавању преисторијске религије у Србији. *Старинар* н. р. III: 71–120.
- Васић, Милоје М. 1908б. Вотивна гривна. *Старинар* н. р. III: 189–191.
- Васић, Милоје М. 1912. Жуто брдо. Прилози за познавање културе гвозденога доба у Дунавској Долини II, III. *Старинар* н. р. V: 1–207.
- Васић, Милоје М. 1932. *Преисторијска Винча I. Индустија цинабарита и косметика у Винчи*. Београд: Државна штампарија.
- Васић, Милоје М. 1936а. *Преисторијска Винча II. Облици гробова. Мистичне очи. Игра на табли. Датовање Винче*. Београд: Државна штампарија.
- Васић, Милоје М. 1936б. *Преисторијска Винча III. Пластика*. Београд: Државна штампарија.

- Васић, Милоје М. 1936с *Преисторијска Винча VI. Керамика*. Београд: Државна штампарија.
- Васић, Милоје М. 1954. Дионис и наш фолклор. *Глас Српске академије наука* ССХIV, *Одељење друштвених наука* 3: 129–163.
- Јовановић, Александар. 2006. *Гло Србије – завичај римских царева*. Београд: Принцип Бонат Прес.
- Палавестра, Александар. 2011а. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Палавестра, Александар. 2011б. У служби континуитета. Етно-археологија у Србији. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 579–594.
- Срејовић, Драгослав. 2001. *Искусва прошлости*. Београд: Ars libri.

Staša Babić

Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Belgrade

Zorica Kuzmanović

Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Belgrade

*The Balkans as a Temporal Denominator
– The Discourse of Balkanism in Serbian Archaeology*

The idea of universal linear course of time is an important element of the basic framework of reference of the archaeological research into the past. However, even the fundamental theoretical premises of the discipline, such as the conceptualization of time, may be changed and differently interpreted, depending upon the social and cultural context of research. The history of archaeology in Serbia testifies that, contrary to the generally implicit linear course of time, the regional past is seen as a series of repetitions, stagnations and detours, implying the assumption of a different, a-historical course of time in the Balkans. This narrative is especially noticeable in the works dealing with the role of the Classical Greek-Roman civilization in the Balkan past. The ambivalence of the leading narratives in Serbian archaeology towards the presumed sources of the European culture corresponds to the images of the Balkans identified by M. Todorova as the discourse of Balkanism.

Keywords: discourse of Balkanism, continuity of autochthonous culture, stylistic archaism/cultural conservatism, the Balkans, archaeological conceptions of time

*Balkans comme indication temporelle
– Discours du balkanisme dans l'archéologie serbe*

L'idée de cours universellement linéaire du temps représente un élément important du cadre référentiel élémentaire de la recherche archéologique sur le passé. Cependant, même les points de départ théoriques fondamentaux de la discipline, telle la conceptualisation du temps, peuvent être remaniés et interprétés différemment en fonction du contexte social et culturel dans lequel est menée la recherche. L'histoire de l'archéologie serbe témoigne que, contrairement au cours temporel linéaire inéluctable, le regard sur le passé régional se caractérise par la répétition, l'immuabilité et l'éternel retour, ce qui implique l'hypothèse d'un passage du temps différent, anihistorique dans les Balkans. Ce récit est notamment perceptible dans les travaux qui se penchent sur l'interprétation du rôle de la civilisation antique greco-romaine dans le passé balkanique. L'ambivalence des principaux récits dans l'archéologie serbe par rapport à des origines supposées de la culture européenne correspond aux représentations sur les Balkans inscrites dans le discours du balkanisme, comme l'a défini Maria Todorova.

Mots clés: discours du balkanisme, continuité de la culture autochtone, archaïsme stylistique/conservatisme culturel, Balkans, conceptions archéologiques du temps

Primljeno / Received: 01. 07. 2015.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 18. 07. 2015.